

VITENSKAPELIG PUBLIKASJON

Tros- og livssynspolitikk mellom frihet og forventning: Jehovas vitner, demokratisk deltakelse og statsstøtte

Faith policy between religious freedom and official demands: Jehovah's Witnesses, democratic participation and public financial support

AV STURLA J. STÅLSETT

*Professor i diakoni, religion og samfunn, MF Vitenskapelig høyskole
sturla.stalsett@mf.no*

SAMMENDRAG Trossamfunnet Jehovas vitner krever at medlemmene skal være politisk nøytrale og ikke stemme ved valg. Trossamfunnet mottar statsstøtte. Men bør staten finansiere en praksis som i virkeligheten undergraver sentrale demokratiske verdier? Hensynet til tros- og livssynsfrihetens vern mot statlig styring av trosinnhold står mot legitimiteten av statlige krav til organisasjoner den støtter økonomisk. Artikkelen viser at verken eksisterende lovgivning eller de foreliggende alternativene (NOU 2013: 1 eller Prop. 130 L) hittil stiller krav om samfunnslojalitet i forbindelse med den statlige støtten til tros- og livssynssamfunn, og ser dette som velbegrunnet. Samtidig argumenteres det for at skadelig eksklusjonspraksis er i konflikt med en annen absolutt betingelse, nemlig at deltakelsen i trossamfunn må være frivillig. Dette bør klargjøres og følges opp tettere av staten, for eksempel gjennom en egen nemnd.

NØKKEORD Tros- og livssynspolitikk, religion, menneskerettigheter, demokratisk deltakelse, Jehovas vitner, Det livssyns åpne samfunn, NOU 2013: 1, Trossamfunnsloven, Prop. 130 L (2018-2019)

ABSTRACT Jehovah's Witnesses requires members to be politically neutral and not to vote, and yet it receives economic support from the Norwegian authorities. Should the state fund a practice that, in effect, undermines key democratic values? The protection of freedom of religion and belief against governmental control of religious content is here confronted with the legitimacy of governmental requirements to organizations it supports financially. This article shows that neither former legislation nor the current alternatives (NOU 2013: 1 or Prop. 130 L) require social or civic loyalty in connection with the state support for religious and life-stance communities. Seeing this as well-founded, it argues, however, that any harmful exclusionary practice conflicts with another absolute condition, namely that participation in religious communities must be voluntary. This should be clarified and followed up more closely by the authorities, e.g., through a designated standing commission.

KEYWORDS Faith policy, Religion, Human Rights, Democracy, Jehovah's Witnesses, NOU 2013: 1, Prop. 130 L (2018-2019), Law concerning Faith Communities in Norway

1 Bør Jehovas vitner fortsatt få statsstøtte som trossamfunn?

Høsten 2019 uttalte tros- og livssynsminister Kjell Ingolf Ropstad at han mente det var grunn til å se på om trossamfunnet Jehovas vitner burde fratras statsstøtten.¹ Bakgrunnen var en ny oppmerksomhet i media rundt en lenge innarbeidet praksis blant Jehovas vitner, nemlig å forlange av sine medlemmer at de skal holde seg politisk nøytrale og avstå fra å stemme ved valg. Slik ble et klassisk dilemma på tros- og livssynsfeltet i Norge igjen aktualisert: I hvilken grad kan eller bør staten bruke den økonomiske støtten som virkemiddel til å påvirke trossamfunn som mottar slik støtte?

Det var uventet at nettopp Ropstad, som relativt fersk leder for Kristelig Folkeparti (KrF) og begge beina trygt plantet på det frikirkelige Sørlandet, gikk så langt i å rasle med sablene mot lederne av Jehovas vitner i Norge.² Partier som for eksempel Sosialistisk Venstreparti (SV), Arbeiderpartiet (Ap) og Fremskrittspartiet (FrP) er vanligvis mer villige til å stille innholdsmessige betingelser til trossamfunn som mottar statens støtte, enn det KrF eller – for den saks skyld – Høyre er.³ Det frikirkelige Norge har lang tradisjon for å oppfatte statsstøtten som tilbakebetaling av deres medlemmers skatteinnbetaling som har kommet Den nor-

-
1. Se *Vårt Land* 7. august 2019: <https://www.vl.no/nyhet/kan-vere-grunnlag-for-a-nekte-statsstotte-1.1563955>. Alle internett-lenker i artikkelen er sist lest 19.03.20.
 2. Avisen *Dagen* skrev på lederplass 7. oktober 2019: «Det kler ikke en KrF-er som Kjell Ingolf Ropstad at han kan bli den første statsråden som benytter statsstøttevåpenet mot et trossamfunn.» Se: <https://www.dagen.no/meninger/leder/2019-10-07/Til-forsvar-for-Jehovas-Vitners-statsst%C3%B8tte-805221.html>

ske kirke til del.⁴ Denne forståelsen har en historisk begrunnelse, men er i dag omdiskutert.⁵ I og med den prinsipielle likebehandlingen av alle tros- og livssynsamfunn slik det følger av Grunnloven § 16, kan støtten til hele tros- og livssynsfeltet i dag snarere sammenlignes med den øvrige beskatningen til velferd og kultur, som forplikter alle borgere uavhengig av personlig tilslutning. En viktigere innvending mot statsrådets trussel om å kutte støtten er uansett selve tros- og livssynsfriheten, slik den er beskyttet i menneskerettighetene og i den samme Grunnlovens § 16. Som kjent ble menneskerettighetenes stilling i norsk rett generelt styrket gjennom grunnlovsendringene ved hundreårsjubileet i 2014. Menneskerettighetskapitlet (§§ 92 til 113) innledes med § 92, der det heter at «[s]tatens myndigheter skal respektere og sikre menneskerettighetene slik de er nedfelt i denne grunnlov og i for Norge bindende traktater om menneskerettigheter».

Tros- og livssynsfriheten er grunnleggende og omfattende.⁶ Ifølge Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) art. 9 nr. 1 har enhver

... rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.⁷

Tilsvarende beskyttelse gir FN's konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) artikkel 18 (1):

Enhver skal ha rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet. Denne rett skal omfatte frihet til å bekjenne seg til eller anta en religion eller tro etter eget valg, og

3. Se for eksempel <https://www.vl.no/nyhet/ap-staten-bor-si-et-kraftig-nei-til-jehovas-vitner-1.1600387>

4. Se for eksempel spesialrådgiver i Norges Kristne Råd Dag Nygårds skarpe kommentar, der han på dette grunnlaget kaller et politiker-forslag om å kutte statsstøtten til enkelte trossamfunn for «tyveri»: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11751893-det-er-ikke-pent-a-stjele-raymond-johansen>

5. Se Prop. 130 L (2018–2019) s. 21–22, sml. NOU 2013: 1 *Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk* og NOU 2013: 1 s. 328 der utvalget avviser at den særskilte finansieringsordningen til tros- og livssynsamfunn utenfor Den norske kirke bør forstås som «refusjon av kirkeskatt». Se framstillingen av disse motstridende synene hos Ingunn Folkestad Breistein, «En helhetlig tros- og livssynspolitikk - ønskelig og mulig?», *Teologisk tidsskrift*, nr. 04/2013.

6. Se for eksempel Natan Lerner, *Religion, Beliefs and International Human Rights*, Maryknoll: Orbis, 2000.

7. Den originale teksten på engelsk: «Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.» Se: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680063765>

frihet til alene eller sammen med andre, offentlige eller private, å utøve sin religion eller tro gjennom gudstjeneste, iakttagelse av religiøse skikker, andaktsøvelser og undervisning.⁸

Staten er forpliktet til å respektere religionsfriheten for egen del, men må også sikre at andre borgere ikke hindrer enkeltpersoner eller trossamfunn å utøve sin religion. Hverken staten eller noen andre kan påtvinge borgere den «rette» tro eller lære, eller begrense borgernes rett til å tro og mene hva de vil, om hva som helst. Staten skal ikke diktere troens innhold eller grenser. Samtidig innebærer denne rettigheten at all deltakelse i tros- og livssynspraksis må være frivillig. Ingen må direkte eller indirekte tvinges til deltakelse i andres tros- og livssynspraksis, slik SP artikkel 18 andre ledd understreker: «Ingen må utsettes for tvang som vil kunne innskrenke hans frihet til å bekjenne seg til eller å anta en religion eller tro etter eget valg.»⁹

Vi ser samtidig at religionsfriheten ikke er absolutt. I den samme artikkelen i EMK art. 9 nr. 2 trekkles grensene opp:

Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.¹⁰

I forhold til den aktuelle saken om Jehovas vitner og demokratisk deltakelse er formuleringen «nødvendige i et demokratisk samfunn» (som vi vel å merke bare finner i EMK artikkel 9, og ikke i SP artikkel 18) interessant. Et demokratisk samfunn er utvilsomt avhengig av at borgerne deltar. Men *må alle* delta? Det er som kjent ikke obligatorisk å stemme i Norge, slik det er for eksempel i Belgia, Hellas og Brasil. Men også fortsettelsen, «... beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter», har relevans. Har Jehovas vitner frihet når de ikke får bruke stemmeretten?

-
8. «Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.» <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
 9. «No one shall be subject to coercion which would impair his freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice.» <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
 10. «Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.»

Staten skal altså ikke operere som teologisk overdommer, men kan legge begrensninger på *praktiseringen* av den religiøse overbevisningen. Kan staten forholde seg passivt til at trossamfunn bidrar til å undergrave demokratiets livsbetingelse – at borgerne stemmer ved valg – og faktisk også finansiere en slik holdning? I det følgende vil jeg ramme inn dette spørsmålet i den nyere utviklingen av tros- og livssynspolitikken i Norge og diskutere hvorvidt staten bør gripe inn mot Jehovas vitners a-demokratiske praksis, ved å frata trossamfunnet økonomisk støtte.¹¹

2 Tros- og livssynspolitik i endring

For politikken er tro og livssyn først og fremst relevant fordi det berører fellesskapet. Dette til tross for at tros- og livssynsfrihetens forankring i samvittigheten gjør den tydelig personlig og privat.¹² Det religionspolitiske feltet er skjæringspunktet mellom det private og offentlige: Hvordan skal disse personlige overbevisningene forholde seg til andres personlige overbevisninger, og til samfunnet som helhet? Og motsatt: Hvordan skal myndighetene gjennom politikktutforming og lovgivning forholde seg til, legge til rette for og regulere borgernes individuelle og allikevel kollektivt uttrykte livssynsbestemte overbevisninger? Mye avhenger av hvordan myndighetene velger å forstå fenomenet religion og/eller livssyn, og skille det fra lignende fenomener.

Religionsdefinisjoner er i seg selv et omfattende og kontroversielt tema. Men i politikktutforming møter slike teoretiske utlegninger en pragmatisk grense: Hva skal til for at en sammenslutning skal kvalifisere til å få støtte som tros- eller livssynssamfunn?¹³ Staten har med andre ord ikke bare ansvar for og mulighet til å bestemme rammer for utfoldelsen av tro og livssyn i samfunnet.¹⁴ Den må også klargjøre hva den selv mener kvalifiserer som religion og/eller livssyn. Siden menneskerettighetene beskytter tro og livssyn spesielt, blir denne definisjonsmakten betydelig.¹⁵

I Norge har myndighetene gjennom århundrene først og fremst utøvd sin styring av tros- og livssynsfeltet i og gjennom Den norske kirke, som fram til grunn-

11. «A-demokratisk» synes her mer treffende enn «antidemokratisk», gitt at Jehovas vitner ikke aktivt motarbeider demokratiet som system, men at de ikke vil delta i det.

12. En oppdatert framstilling av religionspolitikens karakter og aktuelle utfordringer i Norge finnes i Ingvill Thorson Plesner, *Religionspolitikk* (Oslo: Universitetsforl., 2016). Se også Vebjørn L. Horsfjord, *Religion i praksis* (Oslo: Universitetsforl., 2017).

13. Støtteordningens grenser har flere ganger blitt satt på prøve av grupperinger som søker om støtte på åpenbart useriøst grunnlag. Se eksempler i NOU 2013: 1 s. 335–336.

14. Nyere studier viser en global tendens i retning mer restriktiv statlig politikk overfor tros- og livssynssamfunns virksomhet, se: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/07/29/europe-experienced-a-surge-in-government-restrictions-on-religious-activity-over-the-last-decade/>

15. Den kanadiske religions sosiologen Peter Beyer viser hvordan forskjellige land styrer tros- og livssynsfeltet ved å definere dets grenser, i Stålsett og Leirvik 2004, s. 19–35. Se også Lerner 2000, s. 40–50.

lovsendingene i 2012 var en statskirke – i strikt mening: Den ble styrt av Kongen i statsråd, administrert av et eget departement og finansiert over statsbudsjettet. Dens prester var embetsmenn fram til 1989; etter dette var det bare biskoper og proster som ble oppnevnt i statsråd, og øvrig betjening var for det meste enten statlig eller kommunalt ansatt. Fra 1970-tallet og framover har tros- og livssyns-demografien i Norge blitt gradvis, men betydelig endret. I 2018 er ifølge SSB 70 % av befolkningen medlem av Den norske kirke. Andelen har gått jevnt nedover, mens andelen som er medlem av tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke, og de som ikke er medlemmer i noen slik organisasjon, stiger.¹⁶

Globalisering, migrasjon og samtidigheten av fortsatt sekularisering og pluralisering førte til behov for politiske endringer.¹⁷ Forholdet mellom stat og kirke ble endret gjennom kirkeforliket i Stortinget den 10. april 2008, som ledet til grunnlovsendingene i 2012. Den evangelisk-lutherske tro ble ikke lenger «Statens offentlige Religion», slik det het i den gamle § 2 i Grunnloven.¹⁸ I den nye paragrafen slår en i stedet fast at verdigrunnlaget «forblir vår kristne og humanistiske arv», mens Grunnlovens rolle er, på dette grunnlaget, å «beskytte demokrati, rettsstat og menneskerettigheter».¹⁹ Samtidig ble også §16 endret, slik at den i tillegg til å slå fast religionsfriheten innfører Den norske kirke i Grunnloven. Den «forblir Norges folkekirke», og skal «understøttes som sådan» av staten. Alle andre tros- og livssynssamfunn skal understøttes «på lik linje». Her fastslås de grunnleggende linjene i dagens tros- og livssynspolitikk, nemlig at et trossamfunn fristilt fra staten, Den norske kirke, like fullt har en spesiell grunnlovsfestet status og rolle, samtidig som det skal være likebehandling mellom alle tros- og livssynssamfunn, religiøse som sekulære, kristne som ikke-kristne.²⁰ Det er altså den økonomiske støtten som skal være «på lik linje», ikke statusen som folkekirke.²¹

16. Se <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/faktaside/religion>.

17. Se for eksempel Ulla Schmidt og Pål Ketil Botvar, *Religion i dagens Norge : Mellom sekularisering og sakralisering* (Oslo: Universitetsforl., 2010). Se også for eksempel Peter Beyer, *Religion and Globalization* (London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications, 1994).

18. Grunnloven §2 fram til endringen i 2012: «Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at oppdrage deres Børn i den samme.»

19. Spørsmålet om hvorvidt og på hvilken måte verdigrunnlaget «vår kristne og humanistiske arv» skal forstås som eksklusiv begrunnelse for de konkrete verdiene som Grunnloven skal beskytte, nemlig «rettsstat, demokrati og menneskerettigheter», er omdiskutert, se for eksempel, NOU 2013: 1 kap. 10.3.

20. Paragraf 16s ordlyd da den ble vedtatt: «Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den norske Kirke, en evangelisk-luthersk Kirke, forbliver Norges Folkekirke og understøttes som saadan af Staten. Nærmere Bestemmelser om dens Ordning fastsættes ved Lov. Alle Tros- og Livssynssamfund skal understøttes paa lige Linje.» Ordlyden var i hovedsak hentet fra tilsvarende paragraf i den danske grunnloven. Tros- og livssynsfriheten kom først inn i Grunnloven ved 150-årsjubileet i 1964, etter forslag fra Dissenterlovkomitéen, som var ledet av Trygve Leivestad.

Hvordan skal dette sikres i praksis? Og hvordan løse alle de små og store kontroversielle spørsmålene som i økende grad melder seg på dette feltet i kjølvannet av et større mangfold? Dette var bakgrunnen for at statsminister Jens Stoltenberg i 2010 informerte Stortinget om beslutningen om å nedsette et offentlig utvalg for en helhetlig gjennomgang av politikken på feltet. «Stålsett-utvalget» leverte sin innstilling NOU 2013: 1 *Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk* den 7. januar 2013.²² Til grunn for forslagene utvalget kom med, lå åtte prinsipper som utvalget mente burde være førende for en helhetlig tros- og livssynspolitikk:

1. Tros- og livssynsfriheten beskyttes for alle.
2. Den enkeltes tros- og livssynspraksis må ikke krenke andres rettigheter og friheter.
3. Ikke-diskriminering: Staten må ikke utsette noen for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling på grunn av deres tros- eller livssynspraksis.
4. Det legges aktivt til rette for alle borgeres tros- og livssynspraksis.
5. Likebehandling: Staten bør tilstrebe at enhver borger får – i prinsipp og i rimelig praksis – samme grad av støtte til sin tros- og livssynsutøvelse.
6. Statens aktive tros- og livssynspolitikk må i sin utforming vurderes opp mot sentrale fellesverdier: demokrati, rettsstat, menneskerettigheter, ikke-diskriminering og likestilling.
7. Organisert tros- og livssynsutøvelse som mottar statlig støtte, må forventes å vise vilje til åpenhet og vise annen tros- og livssynsutøvelse den samme respekt som en selv forventer og nyter godt av.
8. Alle bør akseptere å bli eksponert for andres tros- og livssynspraksis i det offentlige rom.²³

Når det gjelder spørsmålet om statsstøtten til Jehovas vitner, er det – som en sær- særlig prinsippene 3 til 6 som er relevante. Utvalget gikk ikke inn for å stille krav om demokratisk deltakelse som betingelse for økonomisk støtte. Samtidig gikk utvalget inn for en innskjerping og konkretisering av tros- og livssynssamfunnes forpliktelse til å respektere menneskerettighetene, særlig med hensyn til barn.

21. St.meld. nr. 17 (2007–2008) *Staten og Den norske kirke* framholder at ordlyden i den nye § 16 «vil tydeliggjøre statens ansvar for å føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk. En slik bestemmelse skal verken innebære nye plikter for staten eller nye rettigheter for tros- og livssynssamfunnene eller individene. Den er å forstå som en referanse til de gjeldende finansieringsordningene, men kan ikke rimeligvis forstås slik at meningen er å etablere noe grunnlovsbeskyttet rettskrav på at disse ordningene i framtiden skal være som i dag» (St.meld. nr. 17 (2007–2008) s. 73.

22. NOU 2013: 1 *Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk*. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/nou-2013-1/id711212/>

23. Se særlig NOU 2013: 1 kap. 9, s. 106–112.

Utredningen vakte betydelig oppmerksomhet og debatt. Utredningens hovedgrep, visjonen om «det livssynsåpne samfunn»²⁴ som motivasjon for en offensiv og positivt motivert tros- og livssynspolitikk som et tredje alternativ mellom livssynshegemoni og restriktiv sekularisme, møtte både begeistring og skepsis.²⁵ Den ble sendt på en omfattende høringsrunde. Regjeringsskiftet høsten 2013 førte imidlertid til større usikkerhet rundt den politiske oppfølgingen av utredningen. Det ble hevdet at den ble lagt i den berømte skuffen. Men den politiske debatten rundt disse spørsmålene viste at det bare ville være et tidsspørsmål før den fant veien opp derfra igjen. I Prop. 130 L (2018-2019) som lå til behandling i Stortinget våren 2020, fremmer regjeringen et lovforslag som tydelig legger visjonen om «det livssynsåpne samfunn» til grunn.²⁶ Forslaget skiller seg imidlertid i en hel del enkeltheter fra NOU 2013: 1. Endringen fra flertalls- til mindretallsregjering i januar 2020 ga ny spenning rundt behandlingen av forslaget. Det er kjente motsetninger mellom eksempelvis Kristelig Folkeparti og Fremskrittspartiet på dette politikfeltet. Den tilkjempede enigheten i regjeringen dem imellom i og med forslaget kunne nå settes på ny prøve. En ny enighet mellom de tidligere regjeringspartnerne ble offentliggjort i begynnelsen av mars 2020.²⁷ Den nye loven ble vedtatt 14. april 2020, uten endringer av større betydning. Men debatten bar preg av at regjeringen hadde valgt å støtte seg på enigheter med FrP framfor å søke et bredt forlik. I sentrum for den aktuelle tros- og livssynsdebatten står spenningen mellom tros- og livssynsfriheten og tydelige offentlige forventninger eller krav på feltet. I denne spenningen befinner tilfellet Jehovas vitner seg.

24. Med tittelen «Det livssynsåpne samfunn» vil utvalget «framheve to sentrale intensjoner: For det første at samfunnet bør gi rikelig rom for tros- og livssynsutfoldelse [...] individuelt og kollektivt. [...] For det andre vil 'livssynsåpent' betegne åpenhet for borgernes ulike livssyn, religiøse så vel som sekulære, og majoritetens så vel som minoritetenes livssyn» (NOU 2013: 1 s. 25).

25. Se hørings svar, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---nou-2013-1-det-livssyns-apne-sam/id714354/>. Blant flere interessante analyser, kan nevnes Ulla Schmidt, «Styring av religion - tros- og livssynspolitiske tendenser etter Det livssynsåpne samfunn», *Teologisk tidsskrift* 4, nr. 3 (2015); Anne Hege Grung, «Stålsett-utvalgets forhandlinger mellom religionsfrihet og kjønnslikestilling - en aktivt støttende likestillingspolitikk som en del av religionspolitikken?», *Teologisk tidsskrift* 3, nr. 2 (2014).

26. «Et livssynsåpent samfunn er kort og godt et bedre samfunn enn alternativet.» Prop. 130 L (2018-2019) *Lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven)*, s. 11. Komiteen har frist til å avgi innstilling til 24. mars.

27. Se <https://hoyre.no/aktuelt/nyheter/2020/enighet-om-trossamfunnsloven/>, lest 19.03.20.

3 Jehovas vitner, loven og demokratiet

Jehovas vitner presenterer seg selv som et kristent trossamfunn.²⁸ De oppgir på sine nettsider å være til stede i 240 land, med i overkant av 8,5 millioner medlemmer fordelt på 120 000 menigheter.²⁹ De bygger sin lære på en tolkning av Bibelen som direkte inspirert.³⁰ Trossamfunnet godtar ingen av de oldkirkelige bekjennelsene, og avviser læren om treenigheten og troen på Jesus som samtidig sann Gud og sant menneske. Derfor ansees de ikke av andre kirker som kristne. I Norge oppgir Jehovas vitner å ha nærmere 12 000 «aktive forkynnere» fordelt på 167 menigheter. Ifølge Barne- og familiedepartementet fikk trossamfunnet 14,5 millioner kroner i statsstøtte i 2018.

Den særegne og ofte bokstavelige bibellesningen fører blant annet til at Jehovas vitner nekter å motta blodoverføring. Det henvises til Apostlenes gjerninger og Galaterbrevet som begrunnelse. Denne holdningen fører til den mest tydelige konfrontasjonen med storsamfunnet, i tilfeller der blodoverføring ansees for å være livsnødvendig.³¹

Den aktuelle saken vedrører et annet av de prinsipielle standpunktene Jehovas vitner inntar som en følge av sin måte å lese Bibelen på. Det handler om politisk nøytralitet. På nettsiden presenteres det slik:

Vi er fredelige og deltar ikke i krigføring. (Matteus 5:9; Jesaja 2:4) Vi respekterer myndighetene der vi bor, og følger landets lover så lenge de ikke krever at vi bryter Guds lover. – Matteus 22:21; Apostlenes gjerninger 5:29. [...] Jesus sa: «Du skal elske din

28. For en framstilling av Jehovas vitner i dag, se for eksempel Andrew Holden, *Jehovah's Witnesses: Portrait of a Contemporary Religious Movement* (London: Routledge, 2002); M. James Penton, *Apocalypse Delayed – the Story of Jehovah's Witnesses* (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2002). Hege Kristin Ringnes og Helje Kringlebotn Sodal, *Jehovas vitner: En flerfaglig studie* (Oslo: Universitetsforl., 2009).

29. Ifølge <https://www.jw.org/no/jehovas-vitner/>

30. Universitetslektor og koordinator for eldsterådet i Majorstua menighet av Jehovas vitner, Rolf Furuli, skriver i artikkelen «Hvordan tenker Jehovas vitner? Et vitne beskriver troen», i boka *Jehovas vitner. En flerfaglig studie*, at hovedforskjellen mellom Jehovas vitner og andre trossamfunn er bibelsynet: «Egentlig er det bare to mulige bibelsyn: Enten aksepterer man alt som står i Bibelen som Guds inspirerte ord, eller så tar man større eller mindre reservasjoner.» Jehovas vitner gjør det første, ifølge Furuli i Ringnes og Sodal 2009, s. 156.

31. Pasient- og brukerretrighetsloven § 4-9 første ledd gir en pasient rett til å nekte å motta blod eller blodprodukter på grunn av alvorlig overbevisning. For en drøfting av profesjonsetiske dilemmaer i tilknytning til dette, se for eksempel Bahu, Marianne, og Reidun Førde, «Når pasienten nekter blodoverføring», *Tidsskrift for Den norske legeförening* 134, nr. 8 (2014), s. 850-851. NOU 2013: 1 drøfter dette spørsmålet i kap. 19.5.1.1, s. 245-246, med særlig henblikk på barns rettigheter. Utvalget konkluderer med at det ikke kan være tvil om at barns rett til liv og helse må gå foran foreldretetten i «tilfeller der det bare finnes én forsvarlig behandlingsform for å redde barnets liv og helse, og denne inkluderer bruk av blodoverføring eller eventuelt andre elementer som er i strid med foreldrenes religiøse eller livssynsmessige oppfatninger» (s. 246).

neste som deg selv.» Han sa også at de kristne «ikke er en del av verden». (Matteus 22:39; Johannes 17:16) Så vi prøver å «gjøre det som er godt, mot alle», men vi er strengt nøytrale i politiske spørsmål og har ingen tilknytning til andre trossamfunn. (Galaterne 6:10; 2. Korinter 6:14) Vi respekterer imidlertid de valg som andre tar på slike områder. – Romerne 14:12.³²

Standpunktet balanserer mellom lojalitet og lydighet overfor landets lover og myndigheter på den ene siden og et tydelig signal om at det som Jehovas vitner anser som «Guds lov» går foran disse. Samtidig erklæres en «streng» nøytralitet i politiske spørsmål, og dermed en tilbaketrekning og ikke-deltakelse i samfunnet. Bakgrunnen for denne strenge linjen er en oppfatning av at samfunnet og myndighetene egentlig er styrt av onde makter, personifisert som Satan, som står Gud imot. Denne holdningen har blant annet ført til at Jehovas vitner i USA nekter å hilse det amerikanske flagget (avlegge en såkalt «Pledge of Allegiance») ved offentlige tilstelninger, i skolen osv. De anser en slik hilsen for å være idolatri, altså avgudsdyrkelse. I 1940 avsa USAs høyesterett en dom som avkrevde en slik hilsen (*Minersville School District v. Gobitis*, 310 U.S. 586), men denne dommen ble omgjort midt i krigsårene (*West Virginia Board of Education v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943)), under henvisning til den såkalte *Free Exercise Clause*. Barn av Jehovas vitner kan i dag be seg fritatt fra å delta i skoleaktiviteter som innebærer å uttrykke patriotisme eller forpliktende tilhørighet til skole eller nasjon, eller skolepolitisk arbeid.³³

Det er altså denne grunnholdningen som også fører til at Jehovas vitner avkrever av sine medlemmer at de ikke deltar politisk og avstår fra å stemme ved demokratiske valg. Dersom ledelsen i en menighet får vite at et medlem bryter med denne forpliktelsen til ikke-deltakelse i politikken, vil dette føre til en «utstøtelse» eller eksklusjon av medlemmet.³⁴ Eksklusjonen gjennomføres ved at det sies i menighetens forsamling at medlem så og så «ikke lenger er et Jehovas vitne». Dette oppfattes offisielt som en selv-ekskludering. Ved å stemme har en person erklært at han eller hun ikke lenger ønsker å være et Jehovas vitne, ifølge Jehovas vitners ledelse.

Ved slik eksklusjon har det vært tradisjon for å bryte all kontakt med den det angår.³⁵ Familiemedlemmer og venner av vedkommende forbys også enhver kontakt med den ekskluderte. I og med at Jehovas vitner er tette fellesskap, der mange

32. <https://www.jw.org/no/jehovas-vitner/faq/jehovas-vitner-trosoppfatninger/>, punkt 15.

33. A.J.L. Waskey, «Jehovah's Witnesses», i David A. Schultz, & John R. Vile 2005, *The Encyclopedia of Civil Liberties in America* (New York: Routledge, 2005).

34. Se Hege Kristin Ringnes' beskrivelse av fenomenet i Ringnes og Sødal 2009, s. 98-101.

er i familie med hverandre og der barn kan ha hele eller store deler av sin oppvekst, kan denne eksklusjonspraksisen for mange åpenbart ha store negative psykososiale konsekvenser.³⁶

Dermed er det minst to relevante tros- og livssynspolitiske og juridiske spørsmål som må reises i vurderingen av kontroversen rundt Jehovas vitner, demokratiske verdier og statsstøtten: Det ene er innholdet i Jehovas vitners prinsipielle standpunkt om politisk nøytralitet. Det andre er de praktiske konsekvensene som et brudd med denne holdningen får for Jehovas vitners medlemmer. Begge spørsmål er relevante å vurdere opp mot statens forpliktelser og muligheter til å stille betingelser knyttet til den generelle økonomiske statsstøtten til tros- og livssynsamfunn.

4 Lovhjemmel for å frata støtten?

La oss først se på det innholdsmessige spørsmålet om demokratisk nøytralitet, og dernest på eksklusjonspraksisen. De henger sammen, i og med at bruddet på det første for et Jehovas vitne leder til det andre. Siden Jehovas vitner opererer med en rekke andre eksklusjonsgrunner, vil det siste spørsmålet ha en egentyngde - og større rekkevidde. Vi må kort vurdere tre spørsmål: Vil det være grunnlag i eksisterende lovgivning for å stanse statsstøtten? Hvordan ville det forholdt seg dersom forslaget til ny lov, slik det er presentert i NOU 2013: 1, hadde gått igjennom? Og til sist, hva vil status være om det nye lovforslaget i Prop. 130 L blir vedtatt?

4.1 Dagens lov

Stilles det noe innholdsmessig krav som betingelse for statens støtte til tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke i dagens lov? Tilfellet omfattes av *Lov om trdomssamfunn og ymist anna*.³⁷ Her heter det i § 13 at trossamfunnet ikke må bryte med «rett og moral»: «Trdomssamfunn kan lata seg registerføra når det ikkje med si lære eller sitt arbeid kjem i strid med rett og moral.» Formuleringen «rett og sømd» brukes i trossamfunnslovens § 1: «Alle har rett til å driva religiøs verksemd åleine eller saman med andre, og til å skipa trdomssamfunn når rett og

35. Ledelsen i Jehovas vitner hevder at dette nå er endret, slik at fortsatt kontakt ikke hindres; se gjengivelsen i brevet fra Fylkesmannen senere i denne artikkelen. Dette betviles og bestrides av andre medlemmer, på bakgrunn av deres erfaringer. Se for eksempel: <https://www.vl.no/verdidebatt/ledelsen-i-jehovas-vitner-pynter-pa-sannheten-1.1608435>

36. Se for eksempel <https://www.dagsavisen.no/nyheter/innenriks/marit-brot-med-jehovas-vitner-som-18-aring-na-har-hun-en-melding-til-sosialarbeidere-1.1278409> og https://www.nrk.no/norge/_-hvorfor-skal-religionsfrihet-trumfe-alle-andre-rettigheter_-1.14737549

37. Se <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1969-06-13-25>

sømd ikkje vert krenkt.» Betingelsen er med andre ord ganske åpen og vag, og det har kanskje vært hensikten. Her har lovgiver lagt inn en sikkerhetsventil som åpner for at det som generelt i samfunnet oppfattes som skadelige eller frastøtende praksiser, kan avvises. Dissenterlovkomitéen, som leverte sin innstilling om denne loven i 1962, formulerte anliggendet slik:

Ved vurderingen av et trossamfunns lære vil det være det rådende moralsyn i landet som legges til grunn. [...] Man bør ikke godta hva som helst som moralsk fordi det betegner seg som uttrykk for en religiøs lære» (s. 166).

Dissenterlovkomitéen gikk også ganske langt i å uttrykke at staten kunne ha en legitim positiv forventning til (de registrerte) trossamfunnene, og forvente

... at trossamfunnet representerer en positiv verdi, som staten kan være tjent med å vise tillit og støtte, både ut fra interesse for folkemoralen og for den del av kulturen som det religiøse liv representerer.³⁸

Denne positive forventningen ble ikke nedfelt i selve loven. Men vagheten i «rett og sømd» ble stående. «Det rådende moralsyn» og «folkemoralen» er alltid i bevegelse og nødvendigvis gjenstand for uenighet. En slik vaghet kan følgelig ha uheldige sider når det gjelder rettssikkerhet og forutsigbarhet for trossamfunnene. I vår sammenheng gir den grunn til å spørre: Kan det å forvente at en unnlater å delta i det politiske liv, selv ved valg, rettmessig av samfunnet kalles et brudd med rett og moral?³⁹

En sammenligning med den svenske lovgivningen på området kan her være opplysende. Sverige har nemlig lovfestet at tros- og livssynssamfunn som hindrer eller bryter demokratiske rettigheter eller plikter, ikke blir tildelt statsstøtte. I *Lag om stöd till trossamfund* kreves det at «Trossamfundet/Församlingen skall bidra till att upprätthålla och stärka samhällets grundläggande värderingar».⁴⁰ Lovens forarbeider utdypet dette kravet. Trossamfunnet må motvirke alle former for rasisme og andre former for diskriminering, vold og brutalitet. Det bør også styrke likestillingen mellom kvinner og menn. Kravet om at trossamfunnet bør «verka för at dess medlemmar och betjänade vägleds av etiska principer som är förenliga med samhällets demokratiska värderingar», innebærer likevel ikke, presiseres det, at trossamfunnet selv må være demokratisk organisert. Derimot er det vesentlig «att trossamfundet verkar för att dess medlemmar och betjänade deltar i

38. Se Dissenterlovkomitéen 1962, sitert etter NOU 2013: 1.

39. Jehovas vitner var ikke inkludert i dissenterlovgivningen fra begynnelsen av. Se Breistein 2013.

40. Se <https://www.myndighetenst.se/bidrag/allmanna-regler-for-bidrag.html>

samhällslivet och att samfundet klart markeras avståndstagande från antidemokratiske strömningar i samhället». ⁴¹ Dette synes å ramme Jehovas vitner direkte. De har da heller ikke mottatt statsstøtte i Sverige inntil nylig. ⁴²

I gjeldende norsk lov stilles ingen tilsvarende nærmere betingelser om å støtte opp om samfunnets grunnleggende verdier generelt eller demokratiet spesielt. Det må i tilfelle inntolkes i hva som gjelder som «rett og moral/sømd». Det er ikke stemmeplikt i Norge. Selv om det å avlegge stemme ved valg gjerne omtales som en «borgerplikt», vil det etter min vurdering være søkt om myndighetene skulle kalle det umoralsk eller usømmelig å ikke stemme.

Men problemstillingen kan også snus på: Ved å forvente at medlemmene ikke stemmer, og ekskludere dem som gjør det, bryter Jehovas vitner da medlemmenes rett til demokratisk deltakelse? Dette spørsmålet er – som vi skal se – relevant i forhold til det foreliggende forslaget om ny lovgivning fra regjeringen (Prop. 130 L). Men først til den mellomliggende NOU 2013: 1 *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk.*

4.2 NOU 2013: 1 *Det livssyns åpne samfunn*

I NOU 2013: 1 drøftes spørsmålet om hvilke krav staten bør kunne stille til tros- og livssynssamfunn som mottar økonomisk støtte, utover rene formaliakrav for å sikre en forsvarlig forvaltning av pengestøtten. ⁴³ Gitt at statens fremste oppgave i tros- og livssynspolitikken er å sikre tros- og livssynsfriheten slik det understrekes i mandatet som ble gitt utvalget, må slike krav være begrensede og velbegrunnede, ut fra hensynet til andre eller andres rettigheter og forpliktelser. Utvalget fant i sin behandling ikke å ville innføre krav tilsvarende dem som stilles i den svenske loven, om at trossamfunn må støtte aktivt opp om allmenne samfunnsverdier for å kunne motta støtte. På den annen side mente utvalget at henvisningen til rett og moral/sømd i gjeldende lovgivning er for vag og kan åpne for uheldig (politisk) skjønnsutøvelse og vilkårlighet i forvaltningen. Derfor valgte man i sitt forslag til ny lov å stille tre typer krav:

Samfunnet må ikke

- a. Organisere eller oppmuntre til oppvekstvilkår for barn som er klart skadelige for deres utvikling, for eksempel godkjenne eller forsvare vold mot barn i form av fysisk avstraffelse.

41. Regeringens proposition 1998/99:124:64, sitert fra NOU 2013: 1.

42. I oktober 2019 vedtok imidlertid den svenske regjeringen for første gang at Jehovas vitner kunne søke om statsstøtte. Denne snuoperasjonen kom etter flere dommer i svenske høyesterett, i favør av Jehovas vitners rett til å være søknadsberettiget. Se <https://www.vl.no/nyhet/jehovas-vitner-i-sverige-far-rett-til-statsstotte-1.1612877>

43. NOU 2013: 1 kap. 23, s. 324-359.

- b. Oppfordre til eller bifalle illegitime voldshandlinger og straffereaksjoner som bryter med grunnleggende menneskerettigheter.
- c. Verve medlemmer ved bruk av tvang, manipulasjon og økonomiske fordeler eller ved krenkelse av retten til privatliv, eller hindre utmeldelse.⁴⁴

Dersom et slikt lovforslag skulle bli vedtatt, ville det fortsatt ikke vært grunnlag for å frata Jehovas vitner statsstøtten ut fra den grunn alene at de forventer av sine medlemmer at de ikke stemmer ved demokratiske valg eller engasjerer seg partipolitisk. Imidlertid ville effekten av de gjeldende formene for eksklusjon fra Jehovas vitner i slike tilfeller kunne komme i konflikt med det foreslåtte tredje ledd (c), som stiller krav om fri innmelding og utmelding av trossamfunn. Dette kommer jeg tilbake til.

4.3 Lovforslaget Prop. 130 L, Lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven)

I lovforslaget som statsråd Ropstad og regjeringen har lagt fram, er den relevante paragrafen formulert slik:

Dersom et tros- eller livssynssamfunn, eller enkeltpersoner som opptrer på vegne av samfunnet, utøver vold eller tvang, fremsetter trusler, krenker barns rettigheter, bryter lovbestemte diskrimineringsforbud eller på andre måter alvorlig krenker andres rettigheter og friheter, kan samfunnet nektes tilskudd eller tilskudd kan avkortes. Tilskudd kan også nektes eller avkortes dersom samfunnet oppfordrer eller gir støtte til krenkelser som er nevnt i dette leddet. Tilskudd kan også nektes dersom tros- eller livssynssamfunnet ikke oppfyller krav som følger av loven.⁴⁵

Som motivasjon for å ta opp spørsmålet om statsstøtten til Jehovas vitner henviste Ropstad til det nye lovforslaget. Spørsmålet til Ropstad blir derfor: Hvilket av disse punktene er det han mener Jehovas vitner bryter?

Det er, som vi ser, heller ikke i dette lovforslaget presisert noe sted at tros- og livssynssamfunn for å få statsstøtte forplikter seg på å støtte opp under eksempelvis demokratiske verdier som det å stemme. Tvert imot avvises et slikt krav eksplisitt i proposisjonen:

Slik departementet ser det, bør en prinsipielt heller ikke kreve at det enkelte tros- og livssynssamfunnet positivt understøtter eller fremmer slike demokratiske verdier som

44. Paragraf 2-2, 6, NOU 2013: 1 s. 422.

45. Paragraf 6, Prop. 130 L (2018–2019) s. 270–271.

vårt samfunn bygger på, som vilkår for tilskudd. Blant annet hensynet til tros- og livssynsfriheten tilsier at staten neppe kan angi positive vilkår for tilskudd i form av ønskede effekter for det norske samfunnet. En slik instrumentell tilnærming til tilskuddsordningen er neppe hensiktsmessig og kan antakelig vanskelig forenes med Grunnlovens forutsetning om at tilskudd skal gis «på lik linje».⁴⁶

Spørsmålet blir da om formuleringen «alvorlig krenker andres rettigheter og friheter» rammer Jehovas vitners praksis. Demokratisk deltakelse er både en rettighet og en frihet for alle borgere, også de som er medlemmer av Jehovas vitner. FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 25(b) slår fast retten til «[å] avgi stemme og bli valgt ved frie periodiske valg som skal bygge på alminnelig og lik stemmerett og hemmelig avstemning, som sikrer at velgernes vilje kommer fritt til uttrykk».

Men innbefatter ikke den demokratiske friheten også friheten til å *avstå* fra demokratisk deltakelse? Det må den rimeligvis gjøre, i land der det ikke er lovbestemt plikt til å delta. I tilfeller der en slik avståelse er en allment kjent praksis og forventning for medlemmer av trossamfunnet, blir det relevante spørsmålet om en slik forventning skal være lovlig.

Foreninger og sammenslutninger i et liberalt samfunn tillates normalt å forvente fra alle eller enkelte av sine medlemmer en praksis som innebærer å innskrenke egne friheter. En som trer inn i en munkeorden, kan eksempelvis avkreves sølibatsløfte. Forventninger om sammenheng mellom liv og lære i organisasjonslivet gjelder naturlig nok ikke bare på tros- og livssynsfeltet. Det er tvert imot ganske vanlig at organisasjoner stiller betingelser til medlemmene sine. Det kan være vanskelig å se at et avholdslag skulle være forpliktet til å gi eller opprettholde medlemskap til personer som bruker eller aktivt fremmer bruk av alkohol eller andre rusmidler, for eksempel. Igjen ser vi at det avgjørende spørsmålet blir hvorvidt medlemmene selv på fritt grunnlag velger å avstå fra å utfolde sin frihet eller kreve sine rettigheter. Hvordan håndteres dette spørsmålet i disse alternativene?

4.4 Frihet til å melde seg inn – og ut?

Som vi så, forbyr FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 18.2 eksplisitt bruk av tvang i forbindelse med tros- og livssynsdeltakelse: «Ingen må utsettes for tvang som vil kunne innskrenke hans frihet til å bekjenne seg til eller å anta en religion eller tro etter eget valg.» Det må rimeligvis forstås som at det ikke skal legges tvangsmessige hindringer for inn- eller utmeldelse av trossamfunn.

46. Prop. 130 L (2018–2019) kap. 17.5, s. 191.

I tolkningskommentaren til denne bestemmelsen heter det at den også utelukker bruk av tvang når det gjelder retten til å frasi seg eller trekke tilbake sin tilslutning til («recant») en tro eller overbevisning.⁴⁷

I gjeldende lov forutsettes som hovedregel frivilligheten av tros- og livssynsdeltakelsen, selv om det kan reises berettigede spørsmål rundt når barns selvbestemmelse på feltet inntreier, i og med praksisen med automatisk «tilhørighet». I Prop. 130 L foreslås det en enkel § 2 som sier at

[p]ersoner som har fylt 15 år, kan selv melde seg inn i eller ut av tros- og livssynssamfunn. De som har foreldreansvaret for et barn under 15 år, kan melde barnet inn i eller ut av tros- og livssynssamfunn.

Tros- og livssynssamfunnene fastsetter selv vilkår for medlemskap og framgangsmåte for innmelding i samfunnet. Utmelding skal alltid kunne skje skriftlig.⁴⁸

NOU 2013: 1, derimot, har som vi har sett et særskilt ledd i lovparagrafen som omhandler dette spørsmålet om fri inngang og fri utgang av trossamfunn som betingelse. Det kan sees som en naturlig følge av tros- og livssynsfriheten. Ingen skal påtvinges deltakelse i andres tros- eller livssynspraksis. Tvang eller press kan skje både ved innmelding og utmelding. De illegitime virkemidlene som nevnes er «tvang, manipulasjon og økonomiske fordeler eller ved krenkelse av retten til privatliv». Disse nevnes spesielt ved innmeldelse, men er også relevante for å hindre utmeldelse. Innebærer Jehovas vitners eksklusjonspraksis en de facto krenkelse av retten til privatliv? Det finnes som nevnt mange vitnesbyrd og offentlig framsatte anklager om at så er tilfellet. Utfordringen på dette feltet er at sanksjonene og konsekvensene av dem ofte er av en psykososial karakter, som ikke så lett kan stadfestes ved ren ytre observasjon eller nøktern lovvurdering. Det er her tale om fenomener som isolasjon, utfrysning og mobbing. De handler nødvendigvis mye om det subjektivt erfarne. Dette fritar ikke myndighetene for plikten til å ha et skarpt øye på negative forhold på dette området, snarere tvert imot. Slike utestengings-

47. I UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, heter det i avsnitt 5 blant annet: «Article 18.2 bars coercion that would impair the right to have or adopt a religion or belief, including the use of threat of physical force or penal sanctions to compel believers or non-believers to adhere to their religious beliefs and congregations, to recant their religion or belief. Policies or practices having the same intention or effect, such as, for example, those restricting access to education, medical care, employment or the rights guaranteed by article 25 and other provisions of the Covenant, are similarly inconsistent with article 18.2.» Se <https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>. Slike tolkningskommentarer er imidlertid ikke bindende for partene. En takk til professor Hans Morten Haugen for denne referansen.

48. Prop. 130 L (2018–2019) s. 270.

mekanismer kan være svært skadelig for dem som rammes. Innsatsen mot mobbing i skole og arbeidsliv bygger på kunnskapen om dette. Organisasjoner som tematiserer kompliserte bruddprosesser i og rundt religiøse miljøer, forvalter mye relevant og praksisbasert kunnskap på feltet.⁴⁹

4.5 Foreløpig konklusjon om demokratisk deltakelse som betingelse for statsstøtte

Etter denne gjennomgangen kan det konkluderes med at det verken i gjeldende lov eller i de to alternative lovforslagene gis noe eksplisitt premiss om at tros- og livssynssamfunnene skal støtte opp om samfunnets demokratiske verdier og funksjoner for å kunne motta statsstøtte. Grunnen til det er at en slik forventning ansees å gå for langt i å ville styre trossamfunnenes lære og eller praksis, og dermed bryte deres medlemmers tros- og livssynsfrihet. En ville også kunne hevde at dette ville være en uønsket instrumentalisering av statsstøtten ved at den gjøres til et redskap for en spesifikk politisk målsetting, utover å fremme tros- og livssynsfriheten. Det kan synes som om Ropstad ikke hadde lovgivningen på sin side da han høsten 2019 gikk såpass langt i å ville frata Jehovas vitner statsstøtten på dette grunnlaget.

Imidlertid ble også eksklusjonspraksisen i Jehovas vitner kritisk belyst gjennom denne debatten om demokratisk deltakelse. På dette punktet anbefaler NOU 2013: 1 en eksplisitt lovbestemmelse som sikrer frivillig innmeldelse og utmeldelse av tros- og livssynssamfunn som betingelse for statsstøtte. Det kan spørres om ikke dette er et krav som vil gjelde helt uavhengig av finansieringsordning. Men som et minimum må en reise spørsmålet om hvorvidt statens økonomiske støtte til Jehovas vitner bidrar til å opprettholde en eksklusjonspraksis som kan være skadelig for dem som rammes av den.

Ifølge FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 25 har enhver borger rett til demokratisk deltakelse. Staten har følgelig plikt til å legge til rette for dette. Men hvor langt strekker statens plikt seg til å se til at ikke andre legger hindringer i veien for borgernes demokratiske deltakelse, eller til å forsikre seg om at en avståelse fra å anvende denne rettigheten virkelig er frivillig?

5 Fylkesmannens vurdering av statsstøtten til Jehovas vitner

Da statsråd Kjell Ingvang Ropstad tok initiativ til «å se nærmere» på hvorvidt Jehovas vitners a-demokratiske praksis skulle få konsekvenser for statsstøtten, oversendte

49. Se NOU 2013: 1 s. 347: «Det er videre viktig at myndighetene stiller opp og ivaretar økonomiske og psykiske behov hos personer som ønsker å bryte med tros- eller livssynssamfunn.»

han spørsmålet til Fylkesmannen. Fylkesmannens svar var negativt: Jehovas vitner kan ikke sies å ha brutt med grunnlaget for å motta statsstøtte.

Å stemme ved valg er en grunnleggende rettighet for norske borgere, men ikke en plikt. Å avstå fra denne rettigheten synes å være en del av Jehovas vitners trosgrunnlag som er kjent – og formodentlig da også akseptert av de som likevel velger å være medlemmer i trossamfunnet.

Fylkesmannen kan da ikke se at denne innskrenkingen av medlemmers grunnleggende rettigheter etter norsk lovgivning gir juridisk holdbart grunnlag for å trekke tilbake statsstøtten etter någjeldende lovgivning.

Vi er etter dette kommet til at Jehovas vitner fortsatt bør behandles som statsstøtteberettiget etter lov om trudemssamfunn og ymist anna.⁵⁰

Denne konklusjonen synes altså velbegrunnet ut fra min gjennomgang. Men hva da med den potensielt skadelige eksklusjonspraksisen i Jehovas vitner?⁵¹ Brevet fra Fylkesmannen kommer også inn på denne. Det viser til at denne praksisen har vært vurdert av Fylkesmannen tidligere (i 2009 og 2012). En har begge ganger, òg etter klage, kommet til at denne praksisen ikke bryter med lovgivningen og dermed ikke gir grunn til å holde tilbake statsstøtten. Jehovas vitners egen framstilling av denne praksisen synes – ikke uventet – å minimalisere bruddets konsekvenser for dem som ekskluderes. Disse kan fortsatt komme til gudstjenester i Rikets Sal og motta den forkynnelsen Jehovas vitner tilbyr, samt «snakke med og omgås familien normalt», hevder de i sitt svar på Fylkesmannens seneste henvendelse. På den andre siden nevner Fylkesmannens konkluderende brev at en også har fått inn andre klager og vitnesbyrd som «hevder at dette ikke er tilfelle, og at utstøtelse praktiseres».⁵²

Et relevant spørsmål her blir med hvilke metoder og arbeidsformer myndighetene skaffer seg innsyn i formene for og konsekvensene av ekskludering i Jehovas vitner og andre trossamfunn. En utstrakt grad av tilsyn kan sies å være uønsket i et åpent og liberalt samfunn med en stor og ønsket sivil sektor. I Norge er det lang og positiv tradisjon for at forholdet mellom myndigheter og det sivile samfunn bygges på gjensidig tillit. Dette gjelder også tros- og livssynsfeltet. Fokuset på religiø-

50. Se <https://www.fylkesmannen.no/oslo-og-viken/folk-og-samfunn/nyheter--folk-og-samfunn/2019/11/statstilskudd-til-jehovas-vitner/>

51. EMK artikkel 8 om «Retten til respekt for privatliv og familieliv» er også relevant her. Ifølge denne artikkelen vil staten være forpliktet til ikke å støtte praksis som kan forstås som brudd på denne retten.

52. Se <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-oslo-og-viken/folk-og-samfunn/tros--og-livssynssamfunn/jehovas-vitner-fylkesmannens-vurdering.pdf>

sitetens samfunnsmessige betydning og eventuelle effekter av tros- og livssynspolitikken på eksempelvis integreringen av innvandrere i samfunnet kan imidlertid bidra til å endre dette bildet.⁵³ Den politiske endringen som fant sted i januar 2020 i og med Fremskrittspartiets uttreden av regjeringen, kan her også ha betydning. Fremskrittspartiet, men også andre opposisjonspartier, kobler i økende grad tros- og livssynsfeltet til nettopp integreringspolitikken, og går inn for å stille større krav til tros- og livssynsamfunnene. Kravene Fremskrittspartiet er opptatt av og har fått gjennomslag for i forhandlingene med regjeringspartiene, synes først og fremst å være direkte og indirekte rettet mot muslimske trossamfunn. De har ikke brodd mot Jehovas vitner. Men spørsmålet om «negativ sosial kontroll» i tros- og livssynssamfunn framheves, også av for eksempel Arbeiderpartiet, som en grunn til en mer restriktiv lovgivning på feltet.⁵⁴ Det kan derfor på sikt bli et større politisk press for å stille strammere og mer eksplisitte innholdsmessige krav i tros- og livssynspolitikken, som kan få konsekvenser for spørsmålet vi her særlig har vurdert: støtten til Jehovas vitner.⁵⁵

6 Avsluttende vurdering

Det er utvilsomt legitimt og nødvendig av staten å stille visse minimumsvilkår i forbindelse med statsstøtten til tros- og livssynssamfunn. Disse kan være av formell karakter, som en ordnet økonomi, regnskap, rapport, antall medlemmer, tydelig religions- eller livssynsformål, etc. Men det kan også – etter mitt syn – stilles krav knyttet til praksis. Disse kan ha allmenn etisk karakter, som for eksempel klar avvisning av voldsbruk og uetiske straffemetoder. I denne sammenhengen er det viktig med et krav om at det ikke forekommer direkte eller indirekte bruk av trusler, tvang eller manipulasjon i organiseringen av trosutøvelsen, slik FN-konvensjonens artikkel 18 (2) fastslår.

Når det gjelder konkret innhold i religiøse eller etiske begrunnelser, bør staten imidlertid, slik jeg ser det, være svært tilbakeholden med å knytte betingelser til

53. Forskningen viser ikke noe entydig bilde når det gjelder en slik sammenheng. Effekten av trossamfunnsorganisering på integrering kan være både positiv og negativ. Se det uttrykte vedlegget til NOU 2013: 1, Jill Loga, «Trossamfunn, innvandring, integrasjon. En kunnskapsoversikt» (Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivil sektor, 2013), https://www.regjeringen.no/contentassets/eecd71cd8f2a4d8aabdf5a7742e96b4d/no/sved/jill_loga.pdf

54. Samarbeidsrådet for Tros- og Livssynssamfunn (STL) opplever dette som en «mistenkeliggjøring av tros- og livssynssamfunnene», se <https://www.vl.no/verdidebatt/uakseptabel-mistenkeliggjoring-av-trossamfunn-1.1676947>

55. Arbeidet med denne artikkelen ble ferdigstilt før innstillingen fra familie- og kulturkomiteen til Stortinget forelå, og loven ble vedtatt. Nyansene og posisjoneringen som kommer fram i komiteens merknader, og i debatten i Stortinget er derfor ikke analysert her. Se: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/innstillinger/stortinget/2019-2020/inns-201920-208l.pdf>

statsstøtten. Slike betingelser vil kunne komme i konflikt med så vel tros- og livssynsfriheten som organisasjonsfriheten. Det er viktig å beskytte prinsippet om at sivil sektor er uavhengig av staten og har full rett til å være kritisk til myndighetenes og majoritetens holdninger og verdier, selv når en mottar økonomisk støtte fra staten. Det må også være lov frivillig å avstå fra å gjøre bruk av sine friheter og rettigheter. Så lenge en fritt kan gå inn og ut av et trossamfunn, og det som forventes av deg som medlem ikke er i strid med lov og rett, bør det ikke sanksjoneres fra statens side.

Dette betinger imidlertid at deltakelsen i et slikt tros- og livssynssamfunn er frivillig. Det er helt avgjørende at samfunnet ser til at ingen under dekke av tros- og livssynsfriheten skader eller krenker andres rettigheter. Her er hensynet til barn særlig viktig. Dette kravet dekkes ikke fullt ut gjennom spørsmålet om lovlydighet. Det finnes grensetilfeller der praksiser kan være formelt tillatt, men likevel må sies å bringe skade, eller være klart uønsket i samfunnet. Slike tilfeller er nevnt eksplisitt i NOU 2013: 1, forslag til lovparagraf 2-2, 6, der forbudet mot manipulasjon og tvang ved inn- og utmelding av trossamfunn nevnes spesielt.

Det vil være behov for faglig skjønnsutøvelse her. Det er grunn til å understreke at tilsvarende problemer kan oppstå også for andre tros- og livssynssamfunn, og kan dreie seg om andre rettighetskonflikter og forhold, som for eksempel oppfordring til uetiske straffemetoder eller så vel åpne som tildekte former for diskriminering. I NOU 2013: 1 foreslås det at en uavhengig, faglig instans, en nemnd, skal vurdere slike spørsmål, noe som tilsvarende ordningene i Danmark og Sverige, på litt ulike vis.⁵⁶ I Prop. 130 L (2018–2019) ble det ikke foreslått noen slik instans, og skjønnnet vil nå utøves av departementet. Det vil kunne åpne for større grad av politisk innflytelse på vurderingen av grensetilfellene.

Jeg mener at kravet om frivillighet må sikres bedre enn i dag. Det er grunn til å se mer kritisk på Jehovas vitners eksklusjonspraksis, gitt den tydelige kontrasten mellom ledelsens framstilling og tidligere medlemmers vitnesbyrd. Det ville være en fordel med en nemnd som kunne vurdere slike saker, slik at de ikke for lett politiseres i en opphetet offentlig debatt.

Referanser

- Bahus, Marianne, og Reidun Førde. 2014. Når pasienten nekter blodoverføring. *Tidsskrift for Den norske legeförening* 134, nr. 8, s. 850–851.
- Beyer, Peter. 1994. *Religion and Globalization*. London – Thousand Oaks – New Dehli: SAGE Publications.

56. NOU 2013: 1 s. 358.

- Breistein, Ingunn Folkestad. 2013. «En helhetlig tros- og livssynspolitikk – Ønskelig og mulig?» *Teologisk tidsskrift*, nr. 04, s. 314-336.
- Council of Europe. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14, *European Treaty Series – No. 5* <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680063765>
- Dagen*: «Til forsvar for Jehovas Vitners statsstøtte», 7. oktober 2019.
- Furuli, Rolf. 2009. Hvordan tenker Jehovas vitner? Et vitne beskriver troen. H.K. Ringnes og H.K. Sødal, *Jehovas vitner: En flerfaglig studie*. Oslo: Universitetsforl., s. 156-166.
- Fylkesmannen i Oslo og Viken. 2019. Statstilskudd til Jehovas vitner, 29. november 2019. <https://www.fylkesmannen.no/oslo-og-viken/folk-og-samfunn/nyheter---folk-og-samfunn/2019/11/statstilskudd-til-jehovas-vitner/>
- Grung, Anne Hege. 2014. Stålsett-utvalgets forhandlinger mellom religionsfrihet og kjønnslikestilling – En aktivt støttende likestillingspolitikk som en del av religionspolitikken? *Teologisk tidsskrift* 3, nr. 2.
- Holden, Andrew. 2002. *Jehovah's Witnesses: Portrait of a Contemporary Religious Movement*. London: Routledge.
- Horsfjord, Vebjørn L. 2017. *Religion i praksis*. Oslo: Universitetsforl.
- Joys, Ingrid Rosendorf. 2020. Uakseptabel mistenkeliggjøring av trossamfunn, *Vårt Land* 8. mars 2020.
- Kulturdepartementet. 2013. Høring – NOU 2013: 1 Det livssyns åpne samfunn. Publisert 11.02.2013. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---nou-2013-1-det-livssyns-aa-pne-sam/id714354/>
- Lerner, Natan. 2000. *Religion, Beliefs and International Human Rights* Maryknoll: Orbis.
- Loga, Jill. 2013. *Trossamfunn, innvandring, integrasjon. En kunnskapsoversikt*. Oslo/ Bergen: Senter for forskning på sivil sektor. Utrykt tillegg til NOU 2013: 1, se https://www.regjeringen.no/contentassets/eecd71cd8f2a4d8aabd5a7742e96b4d/no/sved/jill_loga.pdf
- NOU 2013: 1 *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk*. Kulturdepartementet. Oslo: Departementenes servicesenter. Informasjonsforvaltning, 2013.
- Nygård, Dag. 2019. Det er ikke pent å stjele, Raymond Johansen. *Vårt Land* 4. juni 2019.
- Niels P. 2019. Ledelsen i Jehovas vitner pynter på sannheten. *Vårt Land* 29. oktober 2019.
- Penton, M. James. 2002. *Apocalypse Delayed – the Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press.
- Plesner, Ingvill Thorson. 2016. *Religionspolitikk*. Oslo: Universitetsforl.
- Prop. 130 L (2018-2019) *Lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven)*. Kultur og familiedepartementet.
- Ringnes, Hege Kristin og Helje Kringlebotn Sødal. 2009. *Jehovas vitner: En flerfaglig studie*. Oslo: Universitetsforl.
- Schmidt, Ulla. 2015. Styring av religion – tros- og livssynspolitiske tendenser etter Det livssyns åpne samfunn, *Teologisk tidsskrift* 4, nr. 3.
- Schmidt, Ulla og Pål Ketil Botvar. 2010. *Religion i dagens Norge: Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforl.

- Statistisk sentralbyrå (SSB). Fakta om religion. <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/fakta-side/religion>
- St.meld. nr. 17 (2007–2008). *Staten og Den norske kirke*. Kultur- og kirke departementet.
- Stålsett, Sturla J. og Oddbjørn Leirvik. 2004. *The Power of Faiths in Global Politics*. Oslo: Novus.
- UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993,
- Vårt Land*. Ap: Staten bør si et kraftig «nei» til Jehovas vitner, 14. oktober 2019.
- Vårt Land*. Jehovas vitner i Sverige får rett til statsstøtte, 5. november 2019.
- Vårt Land*. Kan være grunnlag for å nekte statsstøtte, 7. august 2019.
- Waskey, A.J.L. 2005. Jehovah's Witnesses. I: David A. Schultz & John R. Vile, *The Encyclopedia of Civil Liberties in America*. New York: Routledge.